

**ФОРМУВАННЯ ФОНДУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ
ПОЛТАВСЬКОЇ ОУНБ ім. І.П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО.
БІБЛІОТЕКА М.І. ГНІДИЧА**

М.А. Федорова

*Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека
імені І.П. Котляревського*

У кожній бібліотеці є хоча б одне рідкісне видання чи збірка, чи колекція, а то й фонд рідкісних видань, якими по праву можна пишатися. Адже ці книжкові скарби, залишаючись унікальними пам'ятками загальнокультурного і всесвітнього значення, завжди будуть носіями духовної цінності.

На жаль, історичні процеси, які відбувалися в нашій країні в той чи інший проміжок часу, не проходили безслідно для бібліотек. У переважній більшості випадків – це втрати. За різних обставин та ідеологічних міркувань були втрачені бібліотеки письменників, наукових діячів, церковні книги тощо. Друковані книги і рукописи або гинули, або вивозилися за межі України.

Щоб зрозуміти, як формувався фонд цінних і рідкісних видань обласної книгозбірні і яких втрат він зазнав, повернемося до її історії. У 2015 році Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського відсвяткувала свій 120-річний ювілей. Заснована у 1894 році як Громадська бібліотека, вона відкрила двері для читачів 23 квітня (10 квітня за старим стилем) 1895 року і відразу стала вогнищем культурного життя для всієї Полтавської губернії [6, с. 53]. До формування книжкового фонду книгозбірні були причетні меценати Полтави та інших міст тодішньої держави. Велику кількість книг надала Харківська громадська бібліотека, Румянцевський музей у Москві. А. П. Волков пожертвував історичний журнал «Русскій Архивъ» за 14 років, П. Е. Калениченко – видання з малоросійської історії та літератури. В. Г. Ляскоронський подарував свою роботу «Исторія Переяславской землі» і «Иностранные карты и атласы Малороссии XVI и XVII века». В. І. Василенко пожертвував книги з етнографії та краєзнавства. Від московського видавця Кузьми Терентійовича Солдатенкова в дарунок бібліотеці надійшло 52 томи видань. Серед видань у фонді бібліотеки була література з психології, філософії, критики, словесності, історії, географії, природознавства, медицини, ветеринарії, математики, політичних, юридичних, соціальних наук, публіцистики, статистики. [8, с. 61]

У 1907 році за знайдені у бібліотеці екземпляри брошури «Об учредительном собрании» Володимир Короленко (голова Комітету полтавської громадської бібліотеки) був притягнутий до судової відповідальності і був усунений від виборів на наступний термін. В протоколі засідання «Губернского присутствія по делам общества» зазначалося, що на чолі комітету попервах знаходилися люди, які вороже ставилися до державного ладу, використовували бібліотеку, її склади і відділи як засіб розповсюдження серед населення нелегальних книг і брошур. Бібліотека була тимчасово закрита.

У травні 1919 року на базі громадської бібліотеки була організована Центральна наукова бібліотека (ЦНБ). Її відкрив Полтавський губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини. Установа нараховувала 45 тис. інвентарних номерів, а це понад 100 тис. томів книг. З них велике місце займала література іноземними мовами. Також книгозбірня мала стародруки. Найстаріше видання датувалося 1532 роком (на сьогоднішній день видання не збереглося) [3, с. 46].

У 1929 році значну кількість книг – найбільш цінних видань – було вивезено у Ленінград у бібліотеку імені Салтикова-Щедріна (зараз – Російська національна бібліотека). Це викликало гнів і незадоволення як працівників бібліотеки, так і жителів міста. У зв'язку з перепонами, які чинили жителі, книги вивозили вночі під охороною [5, с. 21]. Упродовж 1929 року пройшла «велика чистка» літератури. Полтавська окружна інспекція народної освіти запропонувала бібліотекам округи вилучити з усіх книгозбірень книгу М. Грушевського «Ілюстрована історія України» (Київ, 1918 р.). У такий спосіб було знищено значну частину дореволюційних та перших років радянської влади видань, які на сьогодні стали бібліографічною рідкістю.

У зв'язку з утворенням Полтавської області (1937 р.) ЦНБ реорганізовано в обласну бібліотеку для дорослих. Вона вважалася одним з найважливіших культурних закладів області з книжковим фондом понад 250 тис. примірників. З газети «Більшовик Полтавщини» за 1939 рік дізнаємося про наявність у книгозбірні журналів: «Зокрема, тут є 40211 прим. різних журналів, можна навіть знайти журнали, видані 100 років тому й тепер становлять виняткову бібліографічну рідкість». На жаль, ці журнали до сьогоднішнього часу не збереглися [4, с. 226].

Під час Другої світової війни полтавська обласна бібліотека для дорослих втратила понад 70 тисяч томів книг. Кращі твори української, російської і світової класики, письменників сучасності, академічні видання з усіх галузей літератури, мистецтва, науки й техніки були знищені й пограбовані. Загинули твори М. І. Гнідича, О. С. Пушкіна, В. А. Жуковського, унікальний краєзнавчий фонд. Непоправних втрат зазнав бібліографічний апарат: знищені каталоги, картотеки. [1, с. 4] У грошовому співвідношенні політичної літератури загинуло на 50 тис. крб., художньої – на 120 тис. крб. і стародруків – на 150 тис. крб. [9].

У післявоєнні роки бібліотека довго не мала власного приміщення, книгосховища були «розкидані» по всьому місту. І далеко не завжди умови зберігання відповідали нормам. Лише після переїзду у 1993 році обласної книгозбірні до теперішньої 5-поверхової будівлі по вул. Леніна, 17 стало можливим зібрати увесь фонд у секторі рідкісних і цінних видань.

У 2013 році створено відділ рідкісних і цінних видань. Основний документ, що визначає принципи та порядок формування фонду рідкісних видань – це «Положення про фонд рідкісних та цінних видань Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського».

За змістом він є універсальним і становить 5947 примірників. Фонд включає:

- історичні видання другої половини 16–17 ст.;
- видання громадянського друку 18–19 ст.;
- видання українською мовою 19 ст.–1917 р.;
- перші радянські видання українською та російськими мовами (1917–1921 рр.);
- прижиттєві, перші і особливо цінні видання творів класиків української та світової науки, літератури і мистецтва; найвизначніших політичних, релігійних і громадських діячів;
- видання XIX–XX ст., цінні за художнім оформленням та поліграфічним виконанням;
- книги з автографами;
- мініатюрні та малоформатні видання;
- видання надвеликих розмірів;
- рідкісні і цінні образотворчі видання;
- малотиражні видання; книги, що збереглися у малій кількості та становлять історико-культурну цінність.

У фонді представлені видання українською, російською, німецькою, французькою, польською та латинською мовами.

Видовий склад включає:

- старовинні рукописи – 3 прим.;
- іноземні стародруки (до 1800 р) – 3 прим.;
- гражданський друк – 74 прим. в т. ч. український (1798-1860 рр.) – 2 прим.; російський (1708-1830 рр.) – 72 прим.

Бібліотека зберігає факсимільне видання «Енеїди» І. П. Котляревського (1898) (фото 1), твори В. А. Жуковського (1849, 1857 та 1869), М. В. Ломоносова (1785, 1840), М. Карамзіна (1814, 1830, 1835), а також видання Гомера (1788, 1829, 1811). Зберігаються у відділі рідкісних та цінних видань і книги з особистої бібліотеки нашого відомого земляка, поета, письменника й перекладача Миколи Гнідича (1784–1833) з його автографом (фото 2).

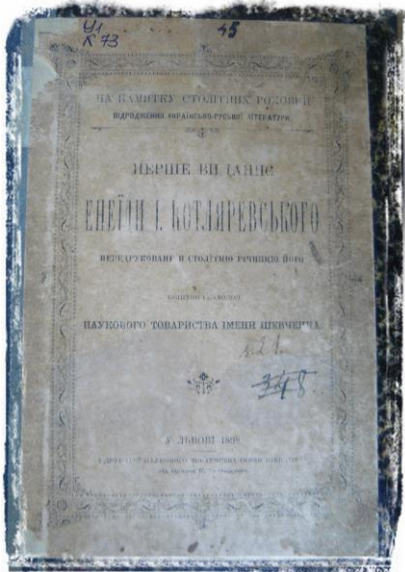

Фото 1

Фото 2

Найстаріша книга, яка знаходиться сьогодні у фонді Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського – це об'ємний фоліант, що вийшов друком у 1635 році в Парижі і написаний латинською мовою – «Святе писання» блаженного Аврелія Августина.

Доступ до бібліографічної інформації про рідкісні видання надає спеціальна індикаторна картотека. Видання знаходяться у закритому доступі, зберігаються в ізолюваному, спеціально обладнаному приміщенні і видаються за замовленнями користувачів. Для розміщення фонду використовується систематично-алфавітна розстановка документів. До фондосховища сторонні особи не допускаються. Робота зі стародруками, рідкісними та цінними документами дозволяється лише у читальному залі. Одноразово користувачу видається не більше одного документа. Ксерокопіювання, сканування чи фотографування цінних документів забороняється.

Видання з фонду рідкісних та цінних видань презентуються на книжкових виставках, підготовлених для культурно-просвітницьких та інформаційних заходів. Приміром, у 2014 році, до 230-річчя від дня народження М. І. Гнідича, був проведений усний журнал "До слави Вітчизни причетний". Присутні дізналися, що у бібліотеці зберігаються такі раритети гнідичівської книгозбірні: «Еней» П. Вергілія (в перекладі В. Петрова, кін. XVIII ст.), збірка творів Гомера грецькою і латинською мовами (з помітками Гнідича), «Байки» І. Крилова (1825 р.), твори М. Карамзіна, перевидання Пушкіна «Борис Годунов» (1832), М. Гоголя «Вечера на хуторі близ Диканьки» (1832).

Упродовж всього життя Микола Іванович Гнідич збирав книги й мав чудову бібліотеку. В основному це книги XVIII-го й першої чверті XIX ст., поділені на два розділи: література російською мовою та іноземна література. Перед смертю він заповів, щоб його книгозбірня була передана в рідний край, а саме Полтавській гімназії. Це побажання виконали. Достеменно відомо, що після жовтневого перевороту 1917 р. книги Гнідича зберігалися у Полтаві. Відомий письменник, енциклопедист, літературознавець Петро Ротач (1925–2007) вивчав історію бібліотеки Гнідича. Він мав навіть одну власну книжку – «вихоплену колись давно з макулатури» – «Стихотворения» Гнідича, видані 1832 року, перед смертю поета [7, с. 234]. Книжкова колекція Гнідича складалася з 1251 книг і брошур. У 20-х роках книги Гнідича опинилися у центральній науковій бібліотеці (сучасна Полтавська ОУНБ), а в повоєнний час залишки книгозбірні Гнідича було передано до Києва та Харкова. Відомо, що у фондї НІБУ зберігається більше 20-ти книг із зібрання Гнідича. Це книги з власницькими написами рукою Миколи Івановича, а також примірники з автографами численних іменитих дарувальників: Василя Головніна, Михаїла Дмитрієва, Василя Жуковського, Михаїла Мілонова, Владислава Озерова, Ерміла Кострова та інших. [2, с. 50-51] Понад 30 примірників виявлено в Харківській науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка. Серед них – лейпцизьке видання «Творів Гомера» (1760-ті рр.). Саме тут збереглося багато поміток Гнідича. Всього до сьогодняшнього часу від бібліотеки Гнідича залишилося близько 70 книг.

Природно, що колекція рідкісних книг належить до важливих складових фонду обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, тому головним завданням для бібліотеки має бути сучасне наукове забезпечення рівня роботи з метою розкриття фонду рідкісних і цінних видань. Задля зберігання книжкових пам'яток можна виготовити цифрові копії (фото) того чи іншого видання і при нагоді демонструвати їх, а не самі першоджерела. Створена окрема електронна БД «Фонд рідкісних видань» в АБІС «ІРБІС» дала б змогу якісно й оперативно здійснювати пошук інформації.

Література:

1. Бельський С. Відродження обласної бібліотеки / С. Бельський // Зоря Полтавщини – 1944. – 26 лют. – С. 4.
2. Горська Н. О. Рідкісні книги славетних полтавців у фондах Національної історичної бібліотеки України // Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 листоп. 2011 р., м. Київ. – К. : Виниченко, 2011. – С. 48-53.
3. Екскурсійний довідник по Полтаві та Полтавській окрузі : серія екскурсійних видань. – Полтава : [б. в.], 1927. – 66 с.
4. Інформація газети "Більшовик Полтавщини" про роботу Полтавської обласної бібліотеки : документ № 221 // Полтаві 800 років. 1174–1974 : збірник документів і матеріалів. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 226-227.
5. Козаченко А. І. Минуле і сучасне : нарис з історії Полтавського сільськогосподарського технікуму / А. І. Козаченко. – Полтава, 1993. – 84 с.
6. Отчеть Полтавской общественной библиотеки за 1896 г. – Полтава : Типографія Л. Фришберга, 1897. – 59 с.
7. Ротач П. Окрушини втраченого скарбу // П. Ротач. Рядки за рядками, літа за літами... Статті. Дослідження. Спогади. – Полтава: «Верстка», 2005. – С. 231-237.
8. Федорова М. Полтавській обласній універсальній науковій бібліотеці імені І. П. Котляревського – 120 років // Бібліотечний форум України. – 2015. – № 2. – С. 60-65.
9. ДАПО ф.р. – 4101, оп. 1, спр. 7, арк. 8.